

Are literatura vârstă?

Ion Bogdan Lefter

Ceea ce mi-am propus să spun aici e destul de transparent în titlul pe care l-am formulat eseistic și interogativ: Are literatura vârstă? Prin urmare, nu voi susține o conferință în sensul clasic și doct al cuvântului, rezervându-mi rolul mai eseistic și mai interogativ al unei reflecții, împreună cu dumneavoastră, asupra felului în care vârsta structurează literatura, în așa fel încât, odată cu aceste interogații, să contextualizăm mai atent tema acestui simpozion, și anume „literatura pentru copii și adolescenți”. Pe scurt, voi încerca să dezvolt o tipologie a ceea ce înseamnă vârsta din perspectivă literară: în ce fel putem schița o arheologie a „vârstelor” literaturii, a vârstelor din literatură, a devenirilor, a metamorfozelor literaturii sau a lucrurilor care se reflectă în literatură sau a lucrurilor care au o legătură sau alta cu literatura.

Să pornim de la lucrurile mari, de la anvergura maximă, după care vom avansa către etape, către componente.

Putem spune și despre literatură, în general, că are „vârste”. Cel mai la îndemână decupaj după acest criteriu este, evident, cel pe epoci. Succesiunea lor în istoria literaturii e o succesiune de „vârste”. Obişnuim să privim spre epocile vechi, chiar cu o anume condescendență, ca spre vârste culturale mai tinere. Critica și istoria literaturii folosesc adesea asemenea metafore. Există „vârste” istorice „aurorale”. Privim către scriitorii din epocile de început ca spre niște „copii” ai literaturii. Pentru noi, o literatură retardată, cu un start întârziat, „puștii” de atunci sunt „oamenii începutului de drum” – ca să citez minunata sintagmă pusă de dl. profesor Paul Cornea în titlul unei cărți exact despre „tinerețea”, despre elanul fondator al unui mic grup de adolescenți care, întorși de la Berlin sau de la Viena, s-au gândit să facă ceva la ei acasă, să-și suflece mânecile și să modeleze o țară, o cultură, o literatură. A ieșit – într-adevăr – o literatură foarte „tânăra”, fie că o privim sau nu cu condescendență: o literatură „copilăroasă”, a diminutivelor (ca să amintesc un singur detaliu, de altfel binecunoscut). Sună cam a „joacă” poezia *Doinelor și Lăcrămioarelor* – pe care, de altfel, după o vreme, niște tineri mai copti, junimiștii, aveau s-o dezavueze. Interpretarea unor asemenea succesiuni de epoci ca succesiuni de „vârste”, în literatura română și în oricare alta ori în ansamblul culturii universale, e foarte la îndemână, căci – nu-i așa?! – în timp lucrurile evoluează, comportamentele se schimbă, se acumulează

experiență și, până la urmă, se produc „maturizări” ale organismului literaturii, ale întregului câmp cultural. Iar istoriile artelor fixează aceste etape de cronologie ale „creșterii”, decantate și ele în timp, sub forma „canonului”.

Acest model descriptiv, de altfel foarte simplu, „organicist”, pune – cred – și câteva probleme. Prima ar fi aceea a abaterilor. Succesiunea vârstelor presupune linearitate, consecutivitate, obligativitatea trecerii de la o „etate” la următoarea. După cum știm, nu putem sări de la 15 la 35 de ani sau invers! Deci, dacă literatura evoluează într-o manieră asemănătoare cu succesiunea biologică a vârstelor, atunci înseamnă că, epocă după epocă, ar trebui să avem de-a face neapărat cu o literatură din ce în ce mai „bătrână”. Or, există în istoria literaturii situații precum cea a avangardei – și mă gândesc la avangarda istorică, dar și la avangardă într-un sens mai larg, generic, tipologic, ca atitudine. Au apărut în modernitate asemenea momente de negare a trecutului, tentative – totodată – de recuperare a „tinereții” creative. Istoria literaturii și a culturii e demascată ca „muzeală”, inertă, „îmbătrânită” (ca să traduc în termenii vârstelor). Prin contrast, avangarda se autopromovează ca o nouă formă „aurorală” de literatură și artă, ca o nouă „junețe” febrilă și expansivă, care nu mai vrea să recunoască autoritatea „bătrânilor!”, îi sfidează și, în forma cea mai exuberantă, dinamitează „muzeul” și se propune pe sine în loc. Sigur că în fața unui asemenea exemplu putem contraargumenta: problema nu poate fi pusă în acest fel decât devreme, în „copilăria” culturii, ci doar după ce „muzeul” s-a acumulat, „vârstele” au curs una după cealaltă, s-a ajuns la „maturitatea” sau la „bătrânețea” artelor. Dorința de a-ți recupera „tinerețea” nu poate să apară decât la „senectute”. Ceea ce ne permite recuperarea modelului descriptiv al „vârstelor” literaturii și culturii.

O altă problemă care poate fi adusă în discuție e cea a postmodernității, care s-a înfățișat, adeseori explicit și implicit întotdeauna, ca o vârstă „bătrână”, ca o „senectute” a literaturii: totul s-a făcut, totul s-a spus, noutatea nu mai este posibilă și atunci rescriem, colăm, reluăm, remixăm, nu mai încercăm să inventăm stiluri originale, ci ne constituim stilistici personale permutând și reordonând elementele deja acumulate ale literaturii, ca și – similar – în toate artele. O asemenea atitudine împinge într-o fundătură modelul succesiunii vârstelor: el nu mai poate funcționa în continuare, prin evoluție, din moment ce am ajuns să nu mai facem altceva decât să

rearanjăm ce a fost. Și după aceea, după ce epuizăm permutările posibile: ar urma – probabil – să ne oprim cu totul?! Am și la acest punct contraargumente care să câștige onorabilitatea modelului despre care vorbim. Mă gândesc în primul rând la miza pe care și postmodernitatea o pune, precum destule epoci anterioare, pe autenticitate. Cu tot sentimentul de literatură târzie, de epocă ulterioară, „senectă”, față de care celelalte sunt etape de tinerețe și de maturitate, postmodernismul, dacă e bine înțeles, nu se reduce la asta. Ce-i drept, de multe ori nu e bine înțeles... Esențialmente, dacă privim spre cei mai importanți poeți și prozatori postmoderni români sau din lume, vom vedea că maniera lor de rearanjare, de rearticulare a unor stilistici personale în care sunt folosite multe elemente de „muzeu”, din „vârstele” anterioare, țintește în ultimă instanță recâștigarea posibilității de a mai fi autentic în literatură, de a capta viul realității, de a fixa în pagină noile limbaje orale, cele mai noi argouri, cele mai noi experiențe. Putem oricând să cităm nenumărate mostre recente de „proză a străzii”, de pildă. Să nu-l menționez aici decât pe Mircea Nedelciu, considerat cel mai tipic prozator român postmodern. În același timp, în modul cel mai evident, mai frapant, de la prima la ultima pagină, el mobilizează o tehnologie literară sofisticată, cu multe elemente de „trecut” literar, pentru a descrie lumea din jur, pentru a o fotografia, pentru a o înregistra într-o manieră cât mai autentică posibil, cât mai high fidelity (cu formula utilizată în industria electronică și pe care Nedelciu o preia ca titlu sau subtitlu în multe din prozele sale). Prin urmare, dacă scriitorii ultimei părți a secolului XX și ai începutului de XXI duc mai departe, în felul lor, proiectul artei dintotdeauna, cel de „oglundire” a realității în forme continuu renovate, care să-i recupereze în fiecare etapă „autenticismul”, atunci poate că postmodernitatea nu e – totuși – fundătura modelului de succesiune a vârstelor literaturii și va mai urma ceva, cândva, și după ea!

Dacă lăsăm acum în urmă literatura ca domeniu, ca organism de ansamblu, și începem să intrăm în interiorul sistemului, cred că putem constata, dacă ne fixăm asupra unei epoci, că putem vorbi și la acest nivel despre „vârste” diferite și coexistente ale literaturii. Să luăm drept obiect de analiză în schiță, foarte rapid, romantismul. „Romanticii” noștri, dacă-i definim ca atare pe pașoptiști, au fost niște autori de „junete” ai culturii române care, forțați de împrejurări, de contexte, de situația dramatică a unei literaturi cvasi-inexistente, au mixat – de fapt – cel puțin două „vârste”: clasicismul și romantismul. Dacă extindem referințele la întreaga epocă europeană, întâlnim peste tot și reminiscențe clasice, autori care continuă să illustreze „vârsta” anterioară a literaturii. Există preromantici, un pic mai copleșiți

decât clasicii, există romantici „plini”, care și ei pot fi la rigoare introduși în „vârste” interioare ale curentului, de la primii exuberanți și până la marile reverii, marile panorame ale istoriei umanității, de tipul *Legendei secolelor* a lui Victor Hugo. Apoi, în plin romantism, cu atât mai mult spre finalul epocii, încep să apară autori, opere, grupuri, publicații care anunță „vârsta” următoare: semnele modernității.

E – iarăși – un model descriptiv simplu, pe care-l regăsim în orice epocă. În niciun moment al istoriei literaturii nu vedem ilustrată de către autori și opere o singură „vârsta” a scrisului. Întotdeauna e vorba despre o coexistență, după cum întotdeauna există – firește – o „vârsta” dominantă, care dă marca epocii. Diversitatea literaturii, care reflectă diversitatea vieții, a tipologiilor, a atitudinilor auctoriale, nu dispare niciodată. Revenind o clipă la postmodernitate: s-a vorbit la noi, inclusiv în ultimii ani, despre dificultatea de a utiliza însuși conceptul de postmodernism într-o literatură, într-o cultură, într-o societate în care anumite trăsături n-ar corespunde modelului standard al epocii. Este posibil postmodernismul fără o societate postindustrială? Anticipând evoluția societății românești, scriitorii și artiștii autohtoni au construit în anii '80 ai secolului trecut o postmodernitate – cultural vorbind – perfect valabilă.

Sar la treapta următoare a schiței mele tipologice: există – evident! – literaturi pe care le putem considera „tinere”, „bătrâne”, ba chiar există și literaturi care mor. Mor mai rar, mai greu sau deloc cele ajunse în modernitate, dar cunoaștem în epocile vechi exemple de literaturi ale unor culturi, civilizații, ale unor agregări statale care au dispărut la un moment dat. În locul lor au apărut, în evoluția istoriei europene, națiuni moderne, complet redefinite sau – în orice caz – foarte diferite de cum le-au fost strămoșii. Grecii de azi nu mai seamănă cu anticii, iar epopeile, tragediile și comediile de altădată au rămas în limba de mult abandonată, nu mai pot fi înțelese azi. Se citește în traducere, firește. E o literatură moartă, fără evoluție ulterioară, fără succesori direcți: nu și-a mai putut continua „îmbătrânirea” pentru că deja punctul final s-a pus cândva.

Dacă încercăm să imaginăm o tipologie a literaturilor naționale în funcție de „vârstele” lor de azi, vom putea da exemple de literaturi europene mai „tinere” sau mai „bătrâne”. În ce ne privește, suntem, din acest punct de vedere, norocoși: trăim într-o literatură încă „tânără”, în care nu s-au epuizat toate experiențele, toate energiile. Marile literaturi au dat în ultimele decenii frecvent semne de oboseală: s-a vorbit nu o dată, în dezbaterile publice, în presa culturală, despre simptomele de „bătrânețe”, despre lipsa de vitalitate, de vlagă de care ar suferi când literatura franceză, când cea

germană. În competiția dintre literaturi apar astfel dezechilibre care uneori produc modă, succes, infuzii de „tinerețe” dinspre spațiile culturale vitale către cele devitalizate. Primele nu dăduseră încă autori importanți și nu influențaseră norma, canonul european. O fac acum. Un caz special și interesant e cel al literaturii hispanice: nu al celei spaniole, care e „bătrână”, Cervantes și alții ținând de o etapă prea îndepărtată a istoriei europene pentru ca să ne mai poată sugera „tinerețea”; însă poezia sau – mai ales – romanele hispano-americane, descinse din zone culturale mai „tinere”, au putut aduce în ultima jumătate de secol importante infuzii de „tinerețe” de cealaltă parte a Atlanticului, în literatura iberică și – deopotrivă ca modă și ca influență substanțială – în întreaga literatură europeană și universală.

Mai urc sau mai cobor o treaptă, păstrând doar în fundal literatura întreagă ca sistem, ca domeniu, și privind înspre structura discursului literar, către componentele de discurs, mergând de la tipologia genurilor până la stil, până la retorică: peste tot vom regăsi elemente de „vârstă” și de succesiune. În funcție de frecvența lor predilectă în anumite epoci, genurile și speciile pot să fie mai „proaspete” ori mai „fanate”. Epopeea e „străveche”. Sonetul, ceva mai „tânăr”, e totuși o specie „bătrână”, care a ilustrat un anumit tip de mentalitate, o anumită aplecare către orfevrăria lirică, un anumit mod barochist de forjare a poeziei, astăzi expirate. Se mai compun doar ca probe de virtuozitate, eventual cu intenții parodice. Un caz extrem: cunoscutul ciclu de poeme ale lui Mircea Cărtărescu, fără rime, doar cu numărul cunoscut de versuri și titlul generic *Sonete*. Textele sunt deprivate de rigoarea formală a speciei și rămâne doar rapelul la istoria literaturii, doar ideea: iată, știm ce este sonetul, ce a fost sonetul, o specie „bătrână”, deci să încercăm cumva s-o „revitalizăm”, s-o „întinerim”, să ne jucăm cu ea!

În schimb, dacă ne gândim la rețete mai recente, atunci vom putea spune – de pildă – că ceea ce în literatura europeană se numește de un deceniu și ceva „autoficțiune” e o specie nouă, „tânără”. Sigur că au existat dintotdeauna formule și specii nonfictive, memorii, jurnale, toate celelalte forme de exprimare directă a eului, însă, în etapele mai vechi ale istoriei literaturii, ele chiar

erau nemediate, asumate auctorial integral, indiferent că ofereau transcrieri mai fruste ori mai estetizate ale vieții: erau chiar forme de exprimare a autorului. „Autoficțiunea” furnizează – în schimb – un mixaj între mărturisirea autobiografică și literatura pe care suntem obișnuiți s-o numim „de ficțiune”, granița fiind greu sau imposibil de trasat.

Mai evident, dacă mai coborâm un pic în structura textului, există stiluri, retorici „tinere” și „bătrâne”. Cele dintâi ilustrează momente literare mai vechi, mai naive, mai diminutive, pe când ultimele, mai rafinate, mai sofisticate, definesc etape ulterioare. Retoricile preiau distincțiile tipologice ale epocilor mari, reflectându-le în tropisme lor, la scară mică.

Putem vorbi despre stiluri „tinere” sau „bătrâne” și dacă transferăm criteriul biologicului efectiv în literatură, în maniera scriiturii: există – de pildă – un mod „adolescentin” de a face literatură. Cu excepțiile de rigoare, adolescenții scriu într-un anumit fel, marcat biologic: sunt la început, mimetici, deci mai degrabă „bătrâncioși”, fiindcă îi copiază pe antecesori, dar o fac atât de ingenuu încât își trădează în fiecare vers, în fiecare frază imaturitatea.

Putem vorbi despre „vârste” în literatură și dacă privim către autori. Am vorbit despre literatură ca sistem, despre epoci, despre structura lor, despre coexistența „vârstelor” literare în interiorul epocilor, despre genuri și specii „tinere” și „bătrâne”, despre stiluri și retorici. Autorii sunt ei înșiși „cruzi” sau „copti” în destul de multe sensuri, mai multe decât pare la prima vedere.

În primul rând, sunt – evident – biologic tineri sau bătrâni, de unde și expresii de felul „operelor de tinerețe”, „de maturitate”, „de senectute”. Pentru a pune în relație textele cu vârstele autorilor, cercetăm documentele, reconstituim contextele și vedem câți ani și câtă experiență de viață și scriitoricească aveau când au produs poemul, romanul, studiul X, Y, Z.

Însă, evident, modelul vârstelor poate fi ilustrat la acest capitol și în moduri mai sofisticate. Există autori pe care epoca îi ține „tineri”: pașoptiștii toți erau mai „juni” decât junimiștii (dacă mi se permite jocul de cuvinte). Vasăzică, „vârsta” autorilor este și un reflex al „tinereții”, respectiv „bătrâneții” epocilor.

De-aici încolo, de vreme ce vorbim despre destine individuale, e loc destul pentru surprize, paradoxuri, imposibilități logice, totuși petrecute în realitate. Vârsta biologică și cea a scrisului, deductibilă din text, pot fi în contratimp: unii autori debutează gata „maturizați” deși abia au ieșit – sau n-au ieșit încă – din adolescență. Alții regăsesc la bătrânețe o nemaipomenită vitalitate „tinerească”. Traseele vieții și ale carierei înregistrează adeseori creșteri și descreșteri, pauze, salturi surprinzătoare. Depinde de prea multe – între care inspirația cea necuantificabilă. Sau regia auctorială, care traduce decizii de orice fel: unii își îngroașă vocea ca să treacă drept mai maturi decât sunt, alții, tomnateci, vor să fie considerați încă „juni”. Despre anumiți scriitori s-a spus că sunt „fără vârstă”, egali cu ei înșiși, fără modificări importante de manieră de la debut și până la sfârșit. Unii n-au fost niciodată „tineri”, au sărit peste etapele șovăitoare ale formației, alții nu „îmbătrânesc” niciodată, conform mitului folcloric la care făcea aluzie Eminescu atunci când îl califica pe venerabilul Alecsandri drept „vecinic tânăr și ferice”.

În sfârșit, ca să aduc toate aceste contexte către „literatura pentru copii și adolescenți”, evident că putem vorbi și despre vârstele cititorilor. Ele depind mai întâi, la fel ca la autori, de vârsta lor proprie și personală: copii, adolescenți, tineri, maturi, bătrâni. Dar există „vârste” ale cititorilor și în funcție de epocă, la fel ca la autori. Puținii cetățeni ai Principatelor dunărene sub ochii cărora ajungeau textele pașoptiștilor români erau, evident, foarte „tineri”, cu o experiență de lectură foarte limitată, abia dibuiau structura câmpului literar. După o epocă, a fost nevoie ca și cititorii perioadei de început a „Junimii” să fie chemați la „prelecțiuni populare” ca să li se explice cam despre ce e vorba în cultură, în istoria europeană a literaturii, a filosofiei și să fie astfel transformați într-un public intelectual cât de cât avizat, chiar dacă încă necopt. Abia „vârstele” literare ulterioare sunt însoțite de cititori cu o mai bună formație, mai sofisticată, un public devenit „adult” și care „îmbătrânește”.

După cum am văzut, aceste două criterii – vârsta biologică și cea a epocii – sunt valabile și în ceea ce-i privește pe autori. Față de ei, în cazul cititorilor intervine și un al treilea, și anume instrucția, nivelul de educație,

care introduce diferențe importante. La scriitori e mai puțin semnificativ fiindcă nu există cărți importante ai căror autori să nu aibă structuri interioare complexe, rezultate ale unor procese de formație care să fi presupus o bună educație, fie și – mai rar – în maniere rebele sau autodidacte. Nimeni nu produce o operă importantă ca domnul Jourdain, fără să-și dea bine seama ce face; dimpotrivă, marii autori știu ce vor să spună, își controlează atent mijloacele, „tehnologiile”, ca producători performanți de texte ce sunt, nu ca niște „copii” ai scrisului. În schimb, cititorii pot fi de orice fel, cu orice nivel de instrucție. Pe de o parte, depinde de câtă școală a făcut fiecare: elementară, liceu, facultate. Copiii din viață sunt și „copii ai lecturii”, adolescenții sunt „adolescenți ai lecturii” și așa mai departe. Cu cât avansăm mai mult în formație, în educație, cu atât avem un acces mai larg la tipuri diverse de texte și la nivelele lor de semnificație mai profunde. Nu e o chestiune strictă de vârstă biologică și școlară, depinde și de ce face fiecare mai departe cu viața lui și cu cărțile pe care le citește sau – la fel de important! – nu le citește. Anumite categorii de public rămân la „copilărie” pentru că nu-și duc mai departe nici instrucția, nici experiența de lectură, încât nu le va fi niciodată permis accesul către forme mai sofisticate de literatură. Invers, copiii și mai ales adolescenții care devoră cu pasiune bibliotecă întregi devin rapid cititori „adulți” sau chiar „bătrâni”, rafinați, atoateștiutori.

„Literatura pentru copii și adolescenți” e o categorie foarte interesantă, constituită în funcție de parametri de vârstă biologică, psihologică și educațională, deci pe criterii extrinseci, socio-culturale, nu intrinseci, cum ar fi cele tematice sau stilistice. Poate fi scrisă oricum, în orice formulă, numai să se adreseze publicului-țintă, să fie „pe înțelesul lor”, al cititorilor de câțiva anișori sau al teenager-ilor. Și vrea să ajungă la cât mai mulți dintre ei, fie cu scopuri afișat-„educative”, fie pentru distracție, pentru „plăcerea lecturii”. E – deci – o literatură orientată comercial, cu edituri și colecții specializate, cu sectoare separate în librării, cu coperti viu colorate, campanii promoționale atractive și tiraje pe măsură. Adică o literatură... „de consum”, deși ideea de a contribui la formația junei clientele e mai nobilă decât în cazul producției de

romane polițiste sau science fiction. Echivalența se justifică și dacă luăm în considerare profilul mediu al cititorilor întregii game de genuri comerciale, de „paraliteratură” sau „literatură trivială”: persoane cu o instrucție medie sau chiar modestă care vor să citească și nu caută într-o carte lucruri foarte sofisticate, n-au cine știe ce relevanții estetice, nu remarcă finețuri de construcție sau de stil. Vor să citească un roman de dragoste sau de aventuri și au o atitudine „naivă” față de text, față de ideea de operă literară. E un public „copilăros” și „adolescentin”, orice vârstă în ani ar avea.

Lucrurile se complică dacă avem în vedere marile cărți pentru copii și tineri: șarmul și complexitatea lor îi seduc și pe adulți. În asemenea cazuri se activează altă tipologie, care are drept criteriu anvergura adresabilității: indiferent de gen, de categorie, fiecare cititor ia dintr-o operă literară atât cât e capabil să înțeleagă, unii mai mult, alții mai puțin. Modelul e valabil în mod special în cazul culturii „de consum”, care permite accesul cititorilor pe toată gama, de la cei mai ingenui la cei mai cultivați. Așa și cu „literatura pentru copii și adolescenți”: cărțile de mare valoare își transcend categoria. *Alice's Adventures*

in Wonderland sau *Amintiri din copilărie* îi încântă și pe copii sau pe maturii „naivi”, ca și pe cei mai îmbătrâniți în relele lecturii cititori.

În fine, un cuvânt despre capodopere. O propoziție paradoxală, metaforică, spune așa: capodoperele n-au vârstă! Există însă – cine poate nega?! – și în cazul lor contexte multiple, inclusiv de „vârstă”: au fost scrise de autori tineri sau bătrâni, în epoci dominate și ele de anumite „vârste” ale literaturii, apoi au trecut pe sub ochii mai multor generații de cititori mai „juni” ori mai „avansați”, care le-au descoperit noi semnificații și le-au „remodelat” astfel. Cu alte cuvinte, depind și ele, ca și operele de rând, de toate implicațiile cronologice despre care am vorbit și care le marchează. Unele, mai ales cele din epoci îndepărtate, au „îmbătrânit” între timp. Le citim, le respectăm, dar nu ne mai entuziasmează. Altele, uneori și dintre cele „antice și de demult”, le simțim încă „tinere”, fie pentru că au avut de la bun început o vigoare novatoare excepțională, încă neepuizată de seriile succesive de cititori, fie pentru că au revenit în atenție, revelându-și rezerve ascunse de „proaspețime”. Valoarea le face pe toate să nu cadă în uitare, de unde iluzia că sunt „nemuritoare”. Ceea ce nu înseamnă că n-au și ele – vai! – „vârstă”...

Conferință susținută la Simpozionul Național de Didactică al Asociației Profesorilor de Română „Ioana Em. Petrescu” – ANPRO, Valori formative acronice și contemporane în literatura pentru copii și tineri, Cluj, noiembrie 2006.

Poet, critic, istoric literar, editor, I.B. Lefter este profesor la Facultatea de Litere, Universitatea din București. Este considerat cel mai important critic al generației postmoderniste. Câteva titluri ale unor lucrări mai recente: O oglindă purtată de-a lungul unui drum. Fotograme din postmodernitatea românească (2010), 7 postmoderni: Nedelciu, Craciun, Müller, Petculescu, Gogea, Danilov, Ghiu (2010), Prietenii din povestea literaturii (2013), Alți postmoderni: Florian, Reichmann, Rațiu, Petreu, Pecican, Bodiu & 12 poeți sași și șvabi” (2014).